

81.632.1

Б 385

Обл. библиотека

К. А. БЕДРЕЕВ

АЛТАЙ
ТИЛ

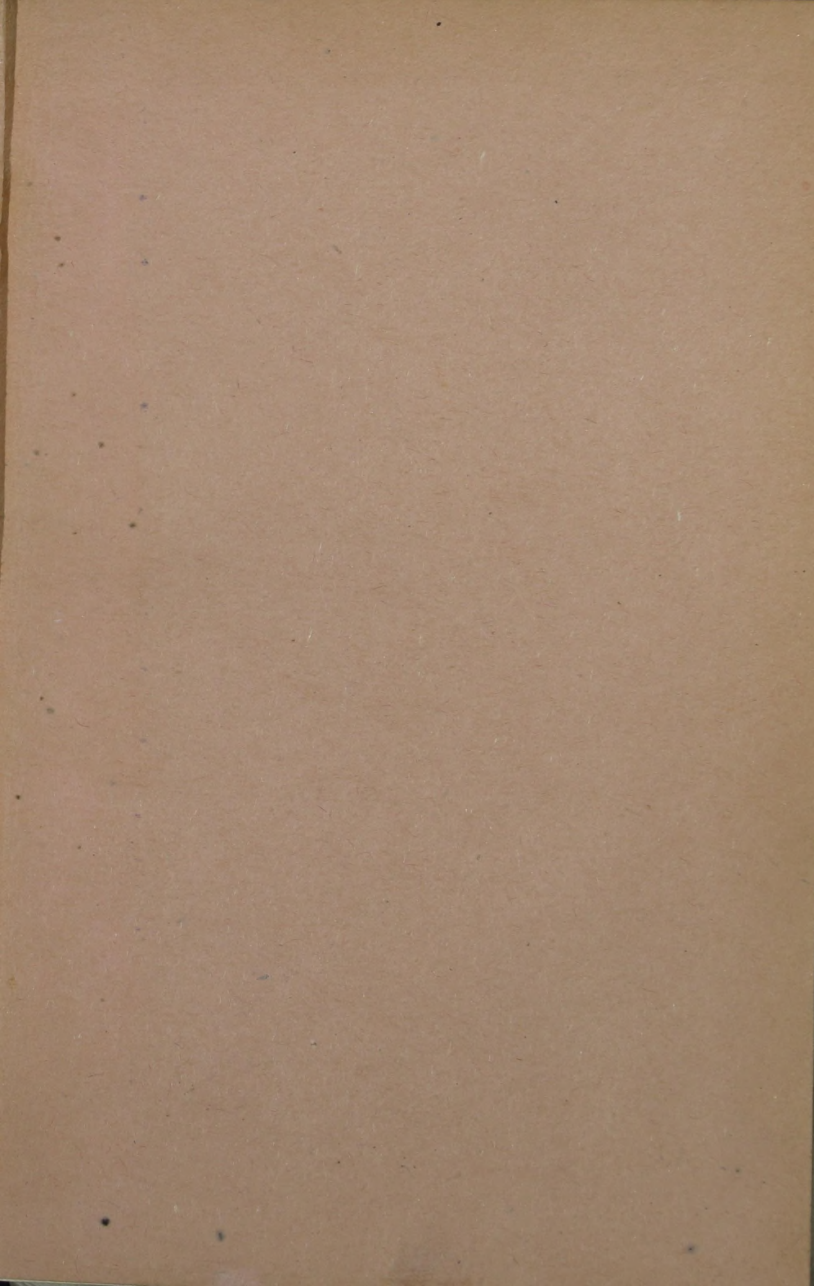
БАШТАМЫ ШКОЛДЫҢ
1 КЛАССЫНА
УЧЕБНИК

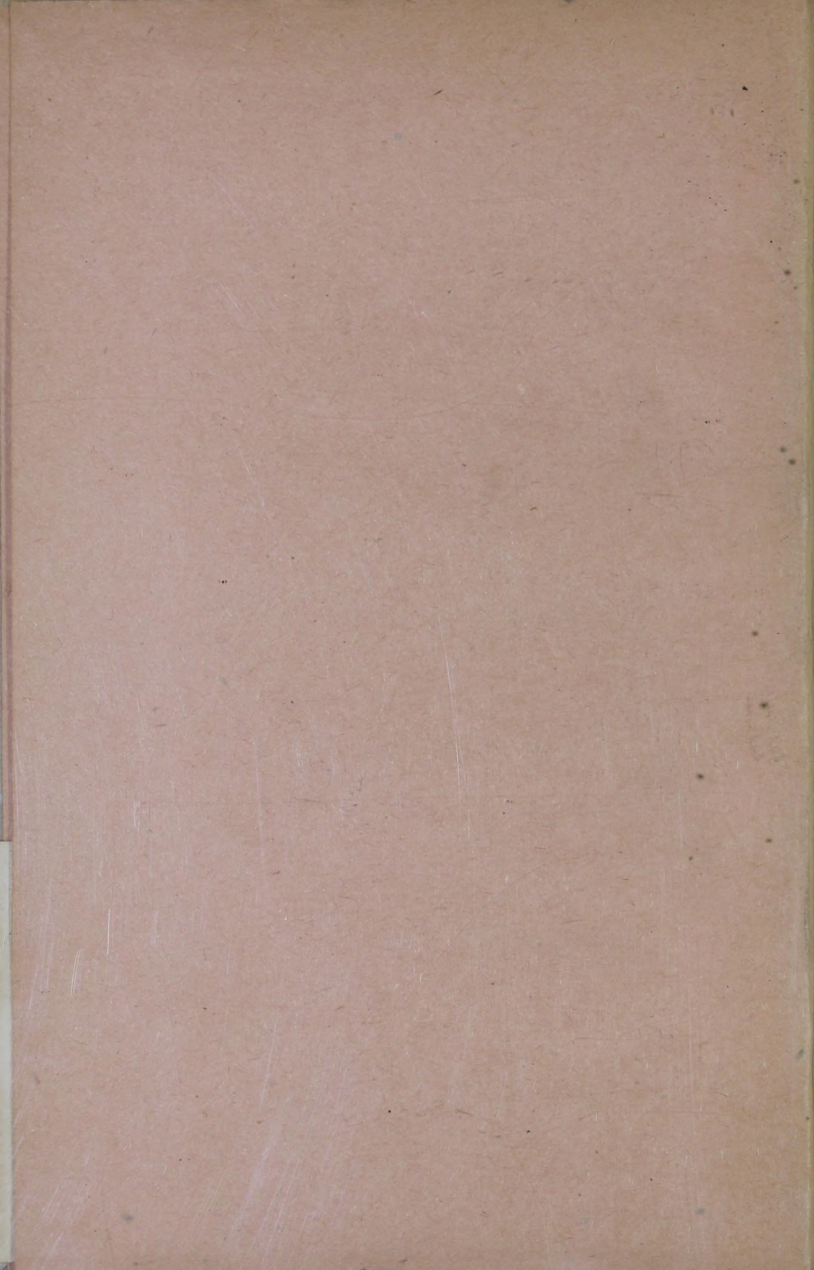
ОБЛНАЦИЗДАТ
1950

63935 ✓

8РС
26-1

Михайлов, Ал.
«Стихотворство — под познания...» [Об интеллектуаль-
ности соврем. советской поэзии].
Лит. газ., 1966, 27 сент.

4с

БЗР

К. А. БЕДРЕЕВ.

АЛТАЙ ТИЛ

ГРАММАТИКА, ЧЫН БИЧИИРИ
ЛЕ
ТИЛДИ ТЕМИКТИРЕРИ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫНГ I КЛАССЫНЫНГ
УЧЕБНИГИ

Горно-Алтайский облОНО јѳлтѳгѳн

1956
Инд. 63935 ✓

Горно-Алтайский облОНО
БИБЛИОТЕКА

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫНГ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ

1950

81.632.1

5385

1 §. Эрмек.

Уулчак кычырып отуры.
Кызычак бичип отуры.

Мында канча эрмек?
Баштапкы эрмекте канча сөсө?
Экинчи эрмекте канча сөсө?

Күс башталды. Балдар школго келди.
Школдо балдар көп болды.

Мында бастыразы канча эрмек?
Баштапкы эрмек канча сөслө айдылган?
Экинчи эрмек канча сөслө айдылган?

Учинчи эрмек канча сөслө айдылган?

Эрмек сөстөрдөн бүдүп жат.
Эрмекте кажы ла сөс алдынан
башка бичилип жат.

Түш узады. Жас башталды. Жылу болды. Кар кайылды.

Мында канча эрмек?
Баштапкы эрмекте не керегинде айдылып жат?
Экинчи эрмекте не керегинде айдылып жат?
Учинчи ле төртүнчи эрмекте не керегинде айдылып жат?

1 таскаду. Бу эрмектерди угуза кычырыгар.

Бис эрте тур арыбыс.
Бис школго
барарыбыс.
Бис ончобыс
үренерибис.

Мында канча эрмек?
Баштапкы эрмекте кем керегинде айдылган?
Экинчи ле учинчи эрмекте кем керегинде айдылган?

2 таскаду. Бу стихотворениени угуза, кычырала, бичип алыгар.

Тан жарыды.
Такаа ойгонды.
Күн өксөди.
Күртүк ойноды.

Чалын кургады.
Чаап уйуктады.
Күн изиди.
Күртүк уча берди.

Мында канча эрмек? Баштапкы эрмекте не керегинде айдылып жат? Төртинчи эрмекте не керегинде айдылып жат?

2 §. Эрмектеги сөстөр.

Школ ачылды.

Ўредү башталды.

Ончо балдар школга келди.

Кичеенип олол үрэнди.

Сурактарга кару беригер:

Баштапкы эрмекте канча сөс?

Экинчи эрмекте канча сөс?

Үчинчи эрмекте канча сөс?

Төртинчи эрмекте канча сөс?

3 таскаду. Бу эрмектерди угуза кычырыгар.

1. Тандакталып тан атты.

2. Тамырланып күн чыкты.

3. Аркажердекүүкәтти.

4. Айылсайынышчыкты.

Үчинчи ле төртинчи эрмектерди кычырарга ненин учун күч?

Мынайда бичигер:

*Арка жерде күүкәтти.
Айыл сайын ыш чыкты.*

4 таскаду. Үч эрмек сананып алала, бичип алыгар. Кажыла эрмекте эки эмезе үч сөс бар болзын.

5 таскаду. Стихотворениени угуза кычырыгар. Кажы ла эрмектин сөстөрүн тоолоп алыгар.

Күннин чогы изиди.
Күүлеген салкын токтоды.
Колхозчылар түргендеп,
кыра ижин баштады.

6 таскаду. Үч эрмек сананып алыгар. Кажы ла эрмекте үч сөс бар болзын.

7 таскаду. Бу эрмекти бичип алыгар.

Октябрьдин јайым кожоңы
орооныска текши угулзын.

8 таскаду. Төрт сөстөң бүткен эки эрмек сананып алыгар. Олорды јарт айдып беригер.

Куучынды бие сөстөрлө айдадыбыс.
Өскө кижі айдарда, биске сөстөр угулат.
Сөстөрді бис кычырып ла бичип јадыбыс.
Сөстөрдөң бие эрмек тургузадыбыс.

9 таскаду. Эки эрмек сананып алала, бичип алыгар. Кажыла эрмекте үч эмезе төрт сөс бар болзын.

Көргүзү: Күннин чогы астады. Кыштын калап-ту соогы келди.

3 §. Јуруктар аайынча эрмектер сананып алары.

10 таскаду. Бу јуруктар аайынча эрмектер сананып алыгар.

Баштапкы журукта кем жура алган? Ол нени эдет?
Экинчи журукта кем? Ол нени эдет? Үчүнчи журукта
кем? Ол нени эдип отуру? Төртүнчи журукта кем?
Ол нени эдип отуру?

Бу ончозы кемнинг?

Бу ончозы бистинг.

11 таскаду. Бу журуктар аайынча үч эрмек са-
нанып бичигер.

Мынайда бичигер: *Завод бистинг.*

4 §. Предметтер керегинде эрмектер сананып алары.

Сурактарга кару беригер:

Школго кемдер келди? Олор нени этти? Кем су-
рак сурады? Кем карузын берди? Класста кемдер
отуру? Класста кем туру? Столдын үстинде не ја-
дыры? Парталардын үстинде не јадыры? Шкафтын
ичинде не бар?

12 таскаду. Класстагы кажы ла предмет керегин-
де бир эрмектенг сананып алыгар. Сананып алган
эрмектеригерди јарт айдып беригер.

Көргүзү: *Класстын ичинде стол туру. Столдын
үстинде журнал јадыры.*

13 таскаду. Класста бар немелерди ајыктап кө-
ригер. Ол немелер керегинде үч эрмек сананып алы-
гар. Эрмектерди бичип алыгар.

Мынай да бичигер:

*Класстын ичинде үренчиктер
отуры. Партанын үстүндө
ручка ла тетрадь жадыры.*

Бичиген эрмектерди јарт ай дып кычырыгар. Ка-
жы ла эрмектин учына токтой түжүп турыгар.

5 §. Сөстин үйези.

Бис ы-рыс-ту бал-дар.

Бис-тин а-дыс ок-тя-брат-тар.

Бис көп сөс айт-па-зыс.

Бис ка-чан-да бе-лен бо-ло-рыс.

14 таскаду. Бу кожонды ончогор бир үнле кы-
чырарда, кажы ла сөсти мында көргүскен аайынча
бөлүп кычырыгар. Кычырган кийининде, ончогор бир

ўнле кожондоп, база бир катап кычырыгар. Сөстинг кажы ла бөлүгин кычырарда, бөлүк тоозына алакандарыгарды согуштырыгар.

|| Сөс үйелерге бөлүнип жат. Сөсти кычырарда, кажы ла үйезин башка бөлүп, алдынан башка кычырар аргалу. ||

15 таскаду. Бу стихти ончогор бир ўнле кычырала, бичип алыгар.

Ко-йон, ко-йон, ко-йо-нок!
Жа-жыл ө-лөн а-зык-ту,
чи-би тө-зин-де журт-тү.

16 таскаду. Стихти ончогор бир ўнле жарт айдып кычырыгар. Кычырарда сөстөрдү үйезине бөлүп кычырыгар.

Жанмыр жаады.
Жакам сууланды.
Мөндүр түшти.
Жер кажайа берди.

|| Сөстөр жангыс та, эки де үйелү болуп жат. Үч те, төрт тө оноп до көп үйелү болуп жат. ||

Жангыс үйелү сөстөр: *бис, мен, сен, жас, жай, кыш, ат, кой, уй, тон, төн, сүт.*

Эки үйелү сөстөр: *ки-жи, мыл-тык, э-лик, а-гаш, ту-ра, че-ден, че-чек.*

Үч үйелү сөстөр: *ү-рен-чик, ү-ре-дү, са-мо-лёт, ма-ши-на, па-ро-ход.*

Төрт үйелү сөстөр: *пи-о-нер-лер, ка-рын-даш-тар, ү-ре-дү-чи, ком-со-мо-лец.*

17 таскаду. Бу стихтеги сөстөрди кычырар тушта үйелерге бөлүгөр.

Көбү кар кайылды.
Көгөрип чечек жайылды.
Жараш үндү кучкаштар
жай келгенине сүүндилер.

18 таскаду. Бир үйелү сөстөрдөгү беш сөс сананып алала, айдып беригер. Эки үйелү сөстөрдөгү төрт сөс, үч үйелү сөстөрдөгү беш сөс сананып алала, айдып беригер.

19 таскаду. Эки үйелү сөстөрдүн баштапкы үйези берилген; оларды бүткүл сөстөр эдерге, экинчи үйезин бойыгар таап алыгар.

ба-	ар-	мал-
ар-	ка-	та-
те-	өр-	ки-

Көргүзү: ба-ла, ар-ба.

20 таскаду. Эки үйелү сөстөрдүн экинчи үйези берилген; оларды бүткүл сөстөр эдерге, баштапкы үйезин бойыгар таап алыгар.

-ла	-ке	-жи
-ра	-ка	-ко
-чек	-тук	-кан

Көргүзү: та-ла, су-ла, ки-жи.

21 таскаду. Сөстөрдүн мында берилген үйелеринен бүткүл сөстөр бичигер.

ку	лун	сал	кын
бу	лут	мөн	дүр
э	лик	кар	мак
о	ро	өр	кө

22 таскаду. Жаңгыс үйелү беш сөс сананып алыгар. Эки үйелү төрт сөс сананып алыгар. Үч үйелү үч сөс сананып алыгар. Ол сөстөрди айдып беригер.

23 таскаду. Эки үйелү сөстөрдиг баштапкы үйези берилген; экинчи үйезин бойыгар таап алала, бүткүл сөстөр бичигер.

ка- ки- мал-
сал- ке- ба-
ар- те- өр-

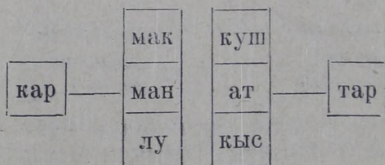
Көргүзү: *ка-ра, ка-ру.*

24 таскаду. Эки үйелү сөстөр бичириине сөстинг экинчи үйези берилип жат; сөстинг баштапкы үйезин бойыгар таап алала, бүткүл сөс бичигер.

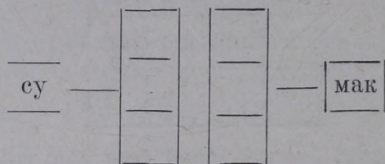
-ра -ла
-мир -та
-жи -ме

Көргүзү: *ба-ла, те-мир.*

25 таскаду. Берилген үйелерден сөстөр бичигер.

26 таскаду. Мында көргүскени аайынча клеткалар журап алыгар; бүткүл сөстөр болзын деп, ол клеткаларга сөстинг үйелерин бичигер.

27 таскаду. Бу клеткаларда сөстинг үйелерин көрөлө, ол үйелерден сөстөр бүдүрип, оларды бичип алыгар.

ја	ки	је
ланг	жи	ле
ту	ра	чи

Көргүзү: *јаланг*.

6 §. Сөсти бир жолдон база бир жолго көчүрери.

Сөсти бичиирде ол бир жолго батпай турган болзо, онын батпай турган бөлүгүн өскө жолго көчүрип жат.

Сөстинг бир бөлүгүн өскө жолго көчүргенде **чийү-чекти** (-) тuzаланып жадылар.

Сөсти өскө жолго жангыс ла үйелери аайынча көчүрер аргалу:

тар-баган

тарба-ган

те-мене

теме-не

мал-талар

малта-лар

Сөстинг баштапкы үйези жангыс буквадан бүткен болзо, оны азийгы жолында артырбай жат.

Баштапкы үйези жаныс буквадан бүткен сөстөр	Ондый сөстөрдиг бө- лүктөрин бир жолдон база бир жолго көчү- рери
а-да-ру (адару) о-зо-гы-да (озогыда) э-ме-ген (эмеген)	ада-ру озо-гыда эме-ген

Бир жолдон база бир жолго көчүрил-
бес сөстөр: *эне, ада, озо, уйа, айу, тойу,
куйу, эжик, кайа, тайа, агаш.*

28 таскаду. Бу берилген сөстөрдү кычырыгар.
Олорды бир жолдон база бир жолго канайып көчүре-
рин чийүчектерле темдектеп көргүзигер.

Тура, туза, карагай, сарлык, бука, те-
ке, элгек, тайга, согоно, көбөлөк, куч-
каш, тарал, чараган, чаазын, чачак, че-
чек, торко, томуртка.

29 таскаду. Бу сөстөрдү бир жолдон база бир
жолго көчүрер аайынча чийүчектер тартып бичигер.

Ручка, перо, тетрадь, парта, линейка,
машина, поезд, чөйгөн, карандаш, бай-
рам, булут, жалкын, жарганат, чымалы.

Сөсти бир жолдон база бир жолго көчүрөрдө **й**
букваны оного озо турган буквадан айрыбас учур-
лу:

тай-га, чөй-гөн, чей-дем, бай-рам.

Ажару. Сөстө **й** буква *а, о, у, ы, и* буквалардын
алдында турган болзо, оны бу буквалардан айрыр-
га жарабас. Ондый сөсти үйелерине мынайда бөлүүр
учурлу: *ко-йу, ко-йон, та-йак, ка-йың, ти-йиң.*

30 таскаду. Бу сөстөрдү бир жолдон база бир жолго көчүрөр аайынча чийүчектер тартып бичигер.

Туйгак, мыйгак, айрууш, куйун, куйрук, лейка, линейка.

Көргүзү: *каймы, каймак.*

Мүркүттин уйазы кайада болор. Карагайда кара чай отуры. Чейненин чечеги жайылды. Кара булут кайнап чыкты. Уйкудан анчы ойгонды. Кобыда койон иштеп салтыр. Ойынчы ла Оймок экү ойнодылар. Сайму каймакту чай ичти.

Бу өрө айдылган эрмектерден *й* буква бар сөстөрдү таап, бир жолдон база бир жолго көчүрөр аайынча чийүчектер тартып, чыгара бичип алыгар.

7 §. Өткөн өйдө үрөнгенин катал көрөри.

Жаскыда.

Күн жаркындалат. Агаштар жаранат. Булуттар өдөт. Тоорчыктар кожондойт. Жаландар жажарат. Сүүнчилү балдар ойнойт. Суулар жалтырайт. Эдискедий үндөр угулат.

31 таскаду. „Жаскыда“ деп стихти ончогор бир үнле айдып кычырыгар.

32 таскаду. Бу стихте канча эрмек бар? Олорды айдып беригер. Баштапкы эрмекте канча сөс? Жетинчи эрмекте канча сөс? Сегизинчи эрмекте канча сөс?

Мында эки сөстөң бүткөн канча эрмек бар? Олорды айдып беригер.

33 таскаду. Стихте жаңыс үйеден ле эки үйеден бүткөн сөстөрди табала, олорды айдып беригер. Үч, төрт үйеден бүткөн сөстөрди айдып беригер.

Сөстөрди бир жолдон база бир жолго көчүрер аайынча чийүчектер тартып бичигер.

Трактор, чалгы, чиби, тожыла, јилек, карчага, сыгын, тийин, сымда, табыргы, шуурган, үкү, борсук, аяк, казан, салкын, күкүрт, јойгон, буудай, арба.

§ 8. Табыштар ла буквалар.

Сөстөр **табыштардан** бүдүп јат. Ол табыштарды **букваларла** темдектеп јат. Табыштарды бис угуп та, айдып та јадыбыс. Букваларды дезе бис көрүп, кычырып ла бичип јадыбыс.

Тана школго эрте барды.

Бу эрмекте канча сөс бар? Баштапкы сөс кажызы? Ол сөстө канча үйе бар? Баштапкы үйе кажызы? Экинчи үйе кажызы? Та деп үйеде канча табыш бар? Баштапкы табыш кажызы? Экинчи табыш кажызы?

34 таскаду. Бу сурактарга кару беригер.

Тана деп сөстө канча табыш бар? Ол сөстө канча буква бар?

Эрте деп сөстө канча табыш бар? Оңдо канча буква бар?

Школго деп сөстө канча табыш бар? Ол сөстө канча буква бар?

Барды деп сөстө канча табыш бар? Ол сөстө канча буква бар?

35 таскаду. Бу куучынды јарт айдып кычырыгар.

Бөрүни андаганы.

Бир күн мен адамла кожо андап бардым. Бийик аркага чыктыбыс. Онон ары каскак кају јерле бардыбыс. Койу агаштар ортозына кирдибис. Кырды төмөн чаналу јыныладыбыс. Оң јаныбыста кенетийин не де элес этти. Адам мылтыгын колына бачым алды. Мылтыгын төстөктөггү мөш јаар уулады. Мен оноор ајыктап көрдим. Оңдо јаан бөрү турды. Мылтык јык этти. Бөрү јоон јадыкты ажыра

калыды. Бис ол төмөн жүгүрип бардыбыс. Бөрү десе жадыкты ажыра калыган бойынча жыгылып калган эмтир.

Ол күн адам ла мен эки бөрү, бир шүлүзүн аттыбыс. Шүлүзүнди мен аттым.

Слер агаштын ортозына жүрдигер бе? Ондо нени көрдигер? Куучындап беригер.

36 таскаду. Сурактарга кару беригер.

Бөрү деп сөстө канча үйе бар? Сөстин баштапкы үйезиндеги баштапкы ла экинчи табыштарды айдып беригер. Экинчи үйезиндеги табыштарды ла букваларды айдып беригер.

Шүлүзүнди деген сөстө канча үйе? Баштапкы үйезинде канча табыш? Экинчи үйезинде канча буква? Үчинчи ле төртүнчи үйезинде канча табыш ла канча буква?

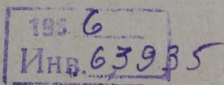
37 таскаду. Эки сөстөн бүткен эки эрмекти ле үч сөстөн бүткен үч эрмекти бойыгар таап бичигер. Эрмекте кажы ла сөс канча үйеден бүткенин айдып беригер. Ол сөстөрдиг үйелери канча табыштан бүткенин айдып беригер.

Көргүзү: *Жас келди. Жылу салкын сокты.*

Баштапкы эрмекте эки сөс. Баштапкы сөс үч табыштан, жангыс үйеден бүткен. Экинчи сөс десе беш табыштан, эки үйеден бүткен (*кел-ди*). Баштапкы үйеде үч табыш, экинчизинде эки табыш.

9 §. Алтай азбука, эмезе алфавит.

Алтай алфавит 37 буквалу. Буквалар жаан да, кичинек те болор. Жаан буквалар *А, В, В...* олорды **прописной** буквалар деп айдар. Кичинектери *а, б, в...* олорды **строчной** буквалар деп айдар. Буквалар алфавитте мындый ээжи аайынча туруп жат:

Аа Ёё Вв Гг Дд Јј Ёе Ёё

Аа Бб Вв Гг Дд Јј Ёе Ёё
а бэ вэ гэ дэ јы е ё

Жж Зз Ии Кк Лл Мм

Жж Зз Ии й Кк Лл Мм
жэ зэ и и ка эл эм

Нн Оо Ёё Пп Рр Сс Тт

Ннн Оо Ёё Пп Рр Сс Тт
эн энг о ё пэ эр эс тэ

Уу Ўў Фф Хх Цц Чч Шш

Уу Ўў Фф Хх Цц Чч Шш
у ў эф ха це че ша

Щщ Ъ ъ Ыы Ь ъ Ээ Юю Яя

Щщ Ъ ъ Ыы Ь ъ Ээ Юю Яя
ща кату ы јымжак э ю я
темдек темдек

10 §. Эрмекти жаан буквадан баштап бичири

Эрмектеги баштапкы сөсти жаан буквадан баштап бичиир учурлу. Эрмектин учында точка тургузар учурлу.

38 таскаду. Бу куучынды кычырала, бичип алыгар.

СОЛОҢЫ.

Жанмыр жаады. Удабай жанмыр токтоды. Тенгериде солоҥы көрүнип келди. Балдар тышкары чыкты. Солоҥыны сонуркап көрди. Балдар карандаш алды. Солоҥыны чаазынга журады.

Сурактарга кару беригер:

Эрмектеги баштапкы сөсти кандый буквадан баштап бичиир? Эрмектин учында нени тургузар?

39 таскаду. Бу берилген эрмектерди кычырала, точка тургузар жерин бойыгар таап, точка тургузып бичип алыгар.

Ашка өркө короду этти балдар өркөлөп барды бир күн бежен өркө тутты экинчи күнде алтан өркө тутты балдар өркөлөрдү онойдо кырды колхозтын ажын кородор неме жок болды.

40 таскаду. Бу куучынды кычырыгар.

Завод.

Бистин деревнеде завод бар. Ол заводто сарју эдип јат. Заводтын ичи ару.

Ондо машиналар бар. Колхоз заводко сүт табыштырат. Завод көп сарју эдет. Колхозко көп акча берет. Сарјуны база көп берет.

Сурактарга кару беригер:

Бу куучында канча эрмек? Кажы ла эрмектин учында кандый темдек тургузылган? Кажы ла эрмектеги баштапкы сөс кандый буквадан башталып бичилген?

41 таскаду. „Јас“ деп куучынды кычырала, эрмектерге бөлүп бичип алыгар.

Јас.

Јас келди күн изиди жүзүн-јүүр. чечектер јайылды жүзүн-јүүр ондү көбөлөктөр ары-бери учкылады бүктеги суулар јалтырап јатты.

42 таскаду. „Јайгыда“ деп куучынды кычырыгар. Точка тургузатан јерин көргүзигер. Эрмектеги кандый сөстөрдү јаан буквадан баштап бичиирин айдын беригер.

Јайгыда.

Күн јаркындалып турды јылу салкын согот өлөннин ортозында аспандар эткилейт көбөлөктөр ары-бери учкылайт суучактар шыркырап агат.

43 таскаду. „Јайгы иш“ деп куучынды кычырыгар.

Жайгы иш.

Жай болды. Кандый ла жилектер көп бүтти. Тана бир көнөк карагат терип алды. Эмил десе бир көнөк боронот терип алды.

Арыш ла буудай бышты. Аш кезер ой жетти. Колхозчылар кырага чыкты. Ашты комбайнла кестилер. Колхозчы үй улус сноптор буулады. Балдар десе аштын мажагын жуудылар.

Сурактарга кару беригер:

Слердин жерде кандый жилектер өзүп жат?

Слер жилек терип жүрдигер бе?

Слер колхозко кандый ишле болуштыгар?

Колхозтын кандый ижин иштегенигерди бичигер. Кандый жилек тергенигерди бичигер.

Көргүзү: *Мен бир көнөк тожыла терип алдым. Мен колхозко өлөң жуурга болушкам.*

44 таскаду. „Күскиде“ деп куучынды кычырыгар. Оны эрмектерге бөлүп, бичип алыгар.

Күскиде.

Күс келди өлөң саргарып кургады агаштын бүри түшти куштар жылу жер жаар учкылай берди.

11 §. Кижинин адын ла өбөкөзин жаан буквадан баштап бичири.

Такачаков Санай темир согор ус. Ол кол-

ХОЗТЫҢ машиналарына керектү немелерди көп жазаган. Алтайчинова Сырга жаңы чамча көктөп отурды.

|| Кижинин адын ла өбөкөзин качан да болзо ||
 || жаан буквадан баштап бичиир учурлу. ||

Көргүзү: Павлов Пётр, Кашина Анна, Чараганов Сайму, Кармакова Торколой, Бекенев Ырыс, Ыргалов Санаш.

45 таскаду. Бу куучынды кычырыгар. Жаан буквадан башталган сөстөрдү агылап, олар ненин учун жаан буквадан бичилгенин айдып беригер.

Өлөн обоологоны.

Боря бугул тартты. Самаев Пётр өлөн обоолоды. Обоонун үстине Тадыкин Иван чыкты. Вася ла Коля өлөннин оодыгын тырмуушла жууды. Кышкыда олар школдо үренген. Боря адын азырады. Вася ла Коля ого болушты. Жайгыда мен база бугул тартарым деп, Коля айтты.

46 таскаду. Бу статьяны кычырала, бичип алыгар.

Адаручы.

Бистин колхозтын адаручызы Анчы өбөгөн. Жайгыда ого Яша болушкан. Ол өбөгөннинг өбөкөзи Селбеков. Уулчактын өбөкөзи база Селбеков. Онын адазы Андрей. Ол Анчы өбөгөннинг уулы болгон.

47 таскаду. Бу эрмектерге улустын адын ла өбөкөзин кожуп бичигер.

Бистин тракторист... .

Онын болушчызы...

Сүрген јерди...

кемјиди.

Учөтчик...

оны табельге чийди.

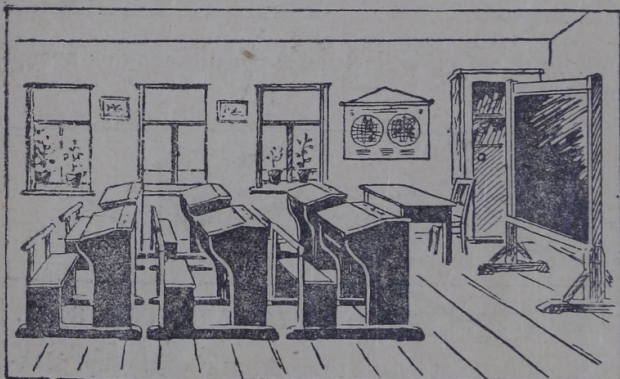
Бригадир...

олордын ижин башкарды.

48 таскаду. Бойыгардын нөкөрлөригердин ле үреелеригердин аттарын ла өбөкөлөрин бичигер.

К ө р г ү з ү: *Кызылов Пётр, Карамиев Такша, Телеков Лажынай, Толушева Чечек, Кергилова Сынару.*

12 §. Предметтер.

Класс.

Бистин класс жаан. Класстын көзнөктөри де жаан. Класстын ичи жарык та, ару да. Класста үренчиктердин парталары туры. Доско ло шкаф туры. Үредүчи отурар отургуш бар. Стенелеринде журуктар илип койгон. Көзнөктин бозогозында чечектер тургузып койгон.

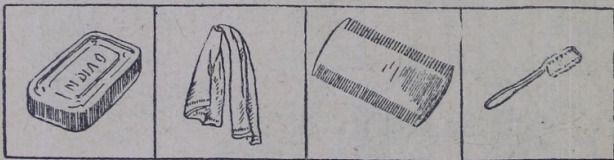
Слердин класста кандый предметтер бар? Олорды адап, бичип алыгар.

Мынайда бичигер: *Класста предметтер: стол, отургуш, доско, шкаф, парталар,...*

49 таскаду. Бу журуктарды көрүп, ондо нени журап койгонын айдып беригер.

50 таскаду. Бу журуктагы предметтердин аттарын бичигер.

13 §. Предметтердин адалган ады.

|| Кандый ла предметте бойынын ады бар. Кан- ||

дый ла предмет керегинде бу не? деп сураар,
эмезе бу кем? деп сураар аргалу.

Бу кем?—Уренчик.

Бу не?—Стол.

51 таскаду. Бу журуктарда нени жураган? Олорды айдып беригер.

Сурактарга кару беригер:

Слердинг айылыгарда кандый предметтер бар?

Бисте мындый предметтер бар: стол, орын, отургуштар, шкаф... (база кандый предметтер барын оноң ары айдыгар).

Тышкары кандый предметтер бар?

Агаш аразында нени көрдигер?

Сениң сумкаңда кандый предметтер бар?

Стол, шкаф, кажаган, тура, агаш, чечек, сумка, тетрадь, чамча, тон, уй, ат, ан-куш, балык—бу мының ончозы **предметтер** деп адалып јат.

52 таскаду. Экскурсияга јүрүп көргөн немелеригерди (предметтерди) эске алынып, айдып беригер. Сууда нени көргөнигерди айдып беригер.

Огородто не өзөт?

Јаланда не өзөт?

Садта не өзөт?

53 таскаду. Бу журуктардын турганы аайынча предметтердинг аттарын бичигер.

Бу сурактарга кару беригер:

Чанакка нени јегер? Ўзегини неге тагар? Малта-
ла нени эдер? Атты неге јегер? Сүтти неге саап јат?
Айрууш неге керектү? Тырмууш неге керектү?

54 таскаду. Төрт јурук јурайла, олордын атта-
рын бичип алыгар.

Бу сурактарга кару беригер:

Бистин границины кем коруп јат? Бөрүни кем
атты? Кастарды кем азырады?

55 таскаду. Бойыгар сананып, беш јурук јурал
алыгар. Олордын аттарын јуруктардын алдына би-
чигер.

56 таскаду. Бичип алыгар. Мында айдылган
предметтердин алдыла чийү тартыгар.

Јай.

Јайгыда сүрекеј јакшы. Балдар јайды
сүрекеј сүүп јат. Маша ла Эрелдей агаш
аразына бардылар. Маша јилек терди.

Эрелдей дезе мешке жууды. Мөштин бу-
дагында тийин көрдилер. Жыраадан жаан
курап мантап чыкты.

Сурактарга кару беригер:

Маша ла Эрелдей кайда болдылар? Маша нени
терди? Эрелдей нени жууды? Олор нени көрдилер?

57 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, кем? эме-
зе не? деп суракка кару берип турган предметтерди
айдып беригер.

Уулчак книга кычырды. Кызычак дезе
письмо бичиди. Адазы одын жарды. Роза
айылдын ичин жунды. Уйларды Маша
саады.

Күс.

Күскиде бис колхозтын жалап ижинде
туруштыбыс. Жалапда кей сүрекей ару.
Чечектер кургап калтыр. Одуда конорго
жакшы. Одуда конзон, эрте турарын. Эр-
те турзап, көп иш бүдүреринг.

58 таскаду. Бу өрө айдылган куучын аайынча
сурактарга кару беригер:

Жалап ижинде кем турушты? Жалапда не сүрекей
ару? Жалапда не кургап калган?

59 таскаду. Бу табышкакты кычырала, суракка
кару беригер.

Мыны билеригер бе?
Журтаган јери чиби
төзи.
Лиген ажы талдын
бүри.
Кышкыда ак өңдү,
жайгыда боро өңдү.

60 таскаду. „Кролик“ деп куучынды кычырала, ондо кем?, не? деп сурактарга кару берип турган сөстөрди таап, чыгара бичип алыгар.

Кролик.

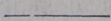
Сыргада кролик бар. Сырга оны сүрекей кичеemelдү азырайт. Кроликтин јиир курсагы: өлөн, картошко, морковь, капуста, сула. Кроликтин эди кижиге ток курсак. Терези дезе баалу. Кроликтин терезинен кийим, бөрүк көктөп јат.

Сурактарга кару беригер:

Кроликте кем азырап јат?—

Сыргада не бар?—

Кроликтин јиир курсагы не?—

14 §. *Кем?, не?* деп сурактарга кару берип турган предметтер.

Бу журуктарды көрүп алыгар. Олордын кажызы кем? деп суракка, кажызы не? деп суракка кару берип жат? Сурактар тургузып, олорго кару беригер.

К ө р г ү з ү: *Кем?*— Уулчак,...

Не?— Уй,...

Элденев Санаш колхозто иштеп жат. Кергилев Түжүмөй онын нажызы. Олор экү мөрөйлөжип иштейт. Иш жылгыр өдүп жат. Олордын ижин правление шиндеди. Олор экилези тең иштеген деди. Олорго берилген **жакылта** өйинен озо бүт-

ти. Олор колхозчыларга **јозок** болуп јат. Кажы ла **колхозчы** база онойып иштеер болды.

Мында кандый сөстөрдү аңылу темдектеген? Олордын кажызы кем? деп суракка, кажызы не? деп суракка кару берип јат?

61 таскаду. Бу айдылган предметтерге кем? эмезе не? деп сурактар беригер.

Школ, класс, үренчик, кызычак, тон, өдүк, аяк, уй, куш, балык, булут, анчы, балыкчы, ийт, мөш, салкын, малта, тракторист, агроном, чечек, тарак, машина, куран, теермен.

62 таскаду. Бу јурукты көрүп алыгар. Јуруктагы предметтердин аттарын айдып беригер. Ол предметтер кандый суракка кару берип турганын айдыгар.

63 таскаду. Предметтердин аттары аайынча кем? эмесе не? деп сурактар тургузыгар.

Шофер, ус, ат, абра, тырмууш, киске, күрек, эчки, кой, койчы, машинист, чараган, көнөк, сула.

64 таскаду. Агаш аразында не ан-куш жүрет, кандый агаштар, жилектер өзөт? Олорды бичип алыгар.

Тийинг, карагай, мөш, жойгон, кайынат, боронот, кызылгат, тийингат, карагат, келескен, кайынг, бөрү, кой жилек, үкү, тарал, күүк, түлкү, жылан, чиби, аспак, томуртка, айу.

Көргүзү: Агаш аразында тийинг, айу,... жүрет. Агаш аразында мөш, карагай,... өзөт.

15 §. Тындулардын адалган адын жаан буквадан баштап бичири.

Энезине болушканы.

Эки уйдын бирүзи Күренеш, экинчизи Чубарак. Энези Күренешти саады. Чокур башту Чубаракты Серёжа айдап экелди.

Энези уйларды саап божоды. Серёжа оморды одорго айдады.

65 таскаду. Бу өрө айдылган куучынды бичип алыгар. Уйлардын ла уулчактын аттарынын алдыла чийү тартыгар.

Кандый ла малга, кушка ла өскө дө тындуларга ат адалган болзо, оны **јаан буквадан** баштап бичири учурлу.

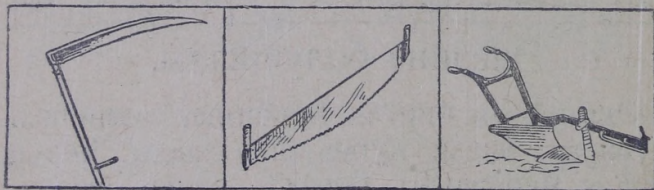
Темдектезе: Колхозто Буян деп атту кара айгыр бар. Чолмон деп атту жеерен бее бар. Тонкур деп атту укту бука бар. Өлөжөк деп атту уй бар.

66 таскаду. Бу статьяны кычырала, тындулардын аттарын бичип алыгар.

Кырачыда Ак-Төш деп ийт ле Тырынка деп кискечек бар. Кырачы Ак-Төшти ээчидип алала, кедери кыр өрө чыкты. Бир жадыктын алдынан койон чыгара мантады. Ак-Төш койонды тудуп алды. Тырынка дезе айылда артып калган. Ол чычкандар тутты. Кырачы жанып келеле, Тырынкага сүт берди.

67 таскаду. Слердин колхозто кандый атту уйлар, койлор ло аттар бар? Бичип беригер.

16 §. Предметтер керегинде куучын өткүрери.

68 таскаду. Бу өрөги журуктардагы предметтерди адап беригер. Олорло нени эдетенин айдып беригер.

Өлөңди неле чабар?

Кыраны неле сүрер?

Одынды неле жарар?

Бичикти неле бичиир? (карандашла)

Слер кандый өдүктер билеригер? Слер кандый кийимдер билеригер? (тон, чамча)

Слер кандый бөрүктер билеригер?

Слер огородтын кандый ажын билеригер?

Садта кандый фрукталар өзөт?

Аркада кандый жилектер көрдигер?

69 таскаду. Бу өрө бичилген аайынча слердин билетен не ле инструменттерди, өдүктерди, кийимдерди, ан-куштарды, огород ажын, фрукталарды ла жилектерди бичип алыгар.

70 таскаду. Озо баштап огород ажын, онын кийинде фрукталарды бичип алыгар.

Капуста, яблоко, свёкла, груша, апельсин, чалкан, картошко, слива, морковь, лимон, огурчын, согоно, мырчак.

Огород ажы: огурчын, свёкла,...

Фрукталар: груша, слива,...

Табышкак.

Тогус кат торко тонду,
толо айдый кеберлү.

Онын тонын уштузан
көстинг жажын төгөринг.

(со...мо)

71 таскаду. Бу сөстөрдөн неделенин күндерин чыгара бичип алыгар.

Жас, таң, эрте, күн, понедельник, жай, среда, түш, пятница, вторник, эңир, күс, четверг, кыш, суббота, воскресенье, жыл.

72 таскаду. Бу предметтерди кандый жангыс (текши) сөслө айдарга жараар:

1. Чейне, кандык, күүк таман—....
2. Мөш, карагай, тыт, кайың—....
3. Чалкан, картошко, огурчын, арбуз—....
4. Карагат, тожыла, бороңот—....
5. Каргаа, карчага, кас, бөднө—....
6. Чараган, бел, туулы, чортон—....
7. Айу, элик, сыгын, бөрү, түлкү—....

Карузына керектү сөстөр: *чечектер, агаштар, огород ажы, жилектер, балыктар, куштар, аңдар.*

73 таскаду. Бу журуктагы предметтердин аттары бичигер, озор кандый суракка кару берип турганын айдып беригер.

К ö р г ү з ү: Бу не?—Айу. Бу не?—Стол. Бу кем?
—Кызычак.

74 таскаду. Бу сөстөрдөң өдүктөрдүн адын бичип алыгар.

Тон, чамча, пальто, ботинка, платье,
калош, юбка, туфля, пыйма, ук, штан.

17 §. Предметтердин дейвиелери.

Эркемей одын жарат.
Эркемей нени эдиң жат?
Сырга нени эдиң жат?
Сырга кийим јунат.
— Эркемей одын жарат.
— Сырга кийим јунат.

75 таскаду. Кажы ла јурукта не эмезе кем јуралганын айдып беригер.

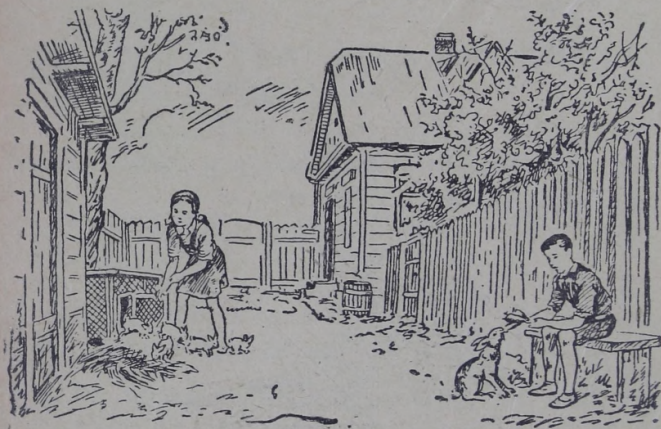
Башталкы јурукта кем јуралган?
Экинчи јурукта кем јуралган?
Учинчи јурукта не јуралган?
Кызычак нени эдет?

Уулчак нени эдет?
Киске нени эдип јат?

— *Кызычак туранын ичин јалмайт.*
Уулчак балык кармактайт.
— *Киске ойноп јат.*

Јарат, јунат, јалмайт, кармактайт, ойноп јат.
деген сөстөр предметтин действиезин темдектеп
јат.

Ол сөстөргө *нени эдип јат?* деп сурак тургу-
зарга јараар.

76 таскаду. Јурукта кандый предметтер јурал-
ганын көрүп алыгар.

Сурактарга кару беригер:

Уулчак нени эдип јат (ого ат адап беригер)?

Кызычак нени эдип јат (ого ат адап беригер)?

Кролик нени эдип јат?

Кроликтин балдары нени эдип јат?

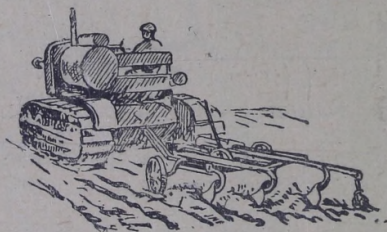

Кызычак нени эдип
јат?

Уулчак нени эдип
јат?

77 таскаду. Бу јурукты көрүп алыгар. Кыраны
кем сүрүп јат? Неле сүрүп јат?

Мынайда бичигер: *Тракторист тракторло кы-
ра сүрүп јат.*

78 таскаду. Кем нени эдип јат? деп суракка
кару беригер.

Ўредүчи нени эдип јат?—*Ўредүчи ўре-
дин јат.* Ўренчик нени эдип јат? Врач

нени эдип јат? Темир согор ус нени эдип јат? Кучкаш нени эдип јат?

79 таскаду. Јүзүн-башка тындулар канайып үнденип табыштанатанын бичип алыгар.

Уй мөөрөн јат. Ат.... Ийт.... Бөрү.... Каргаа.... Сангыскан.... Кучкаш.... Айу.... Кой....

Карузына керектү сөстөр: киштеп јат, үрүп јат, улуп јат, чыйкылдап јат, огурып јат, маарап јат, шайрап јат, кыркылдап јат.

80 таскаду. Анг-куш, балык, курт-конгыс ары-бери канайда жүрүп турганын айдып беригер.

Куш учуп жүрет. Балык.... Чойлошкон... Бака.... Ийт....

Карузына керектү сөстөр: *јүзүн жүрет, жылып жүрет, калып жүрет, мантап жүрет.*

81 таскаду. Бичип алыгар; точкалардын ордына келишкедий сөстөрдү бичигер.

Күн тийди. Јалкын.... Күкүрт.... Кар.... Чечек.... Өлөң.... Чалын.... Салкын.... Суучак....

Јетире бичиирине керектү сөстөр: *јалт этти, күркүредди, кайылды, чечектелди јажарды, мызылдады, сокты, шыркырап агат.*

18 §. Журук аайынча куучын айдары.

82 таскаду. Журукты көрүп алыгар. Ондо кемдерди жураган? Ондо канча бала? Олорго аттар адагар. Олор нени эдиң жат?

19 §. Предметтердин аңылу темдектери.

Колхозто жаан туралар бар. Таш та туралар бар.

Жакшы укту уйлар, букалар, койлор, кучалар, беелер, айгырлар да бар.

Адам меге жаңы книга садып берди. Кызыл, кара, чанкыр, көк, сары карандаштар садып берди.

Школдын садында көк, ак, чанкыр, сары чечектер өзүп жат.

Анчы кызыл тўлкү адып экелди. Онын терезин сельпого сатты. Сельподон кара чекпен, ак бөс, жараш туфля садып алды.

Агам ла мен кузуктап бардыбыс. Бийик кыр өрө чыктыбыс. Ондө бийик, жоон мөштөр көп эмитир. Жабыс, барбак та мөштөр бар эмитир.

Эжези Сашага сүрекей амтанду конфет экелди.

|| *Кандый* предмет деп жартап салган || болзо, оны таныырга жеңил.

бийик, жабыс узун, кыска жаан, кичинек

83 таскаду. Бу журуктардагы предметтерди көрөлө, олардын кандый болгонын бичип алыгар.

Бийик мөш лө жабыс мөш.

84 таскаду. Бийик тытты ла жабыс тытты, жоон тоормошты ла чичке тоормошты, жалбак ла чичке линейканы бойыгар журап алыгар.

85 таскаду. Бу берилген сөстөргө келишкедий предметтер таап бичигер.

Бийик, жабыс, жоон, чичке, жаңы, эски, карыган, јаш, көк, кызыл, боро, јеерен, бек, бортык.

Тура кандый?—*јаңы, агаш, таш.*

Эчкинин ноокызы кандый?—*Көк, ак, јымжак.*

Јилек кандый?—*Кызыл, амтанду.*

Мөд кандый?—*Тату.*

Јблоко кандый?—*Болчок, кыскылтым-сары, амтанду.*

Чалкан кандый?—*Тегерик, агылтырым-сары, амтанду.*

Ачу чалкан кандый?—*Ачу.*

Кар кандый?—*Ак, соок.*

Предметтер кандый болуп јат?

1. Јалбырактар *јажыл, ийнедий чичке, узун, жалбак, јаан, сары.*

2. Јилектер *амтанду, јулукту, кычкыл.*

Бу сурактарга кару беригер:

Тату амтанду нени билеригер?

Кычкыл амтанду нени билеригер?

Ачу амтанду нени билеригер?

Бу не?

Барбак, жажыл, тулку сыны ак...

Соок, ару....

Жаан, бийик, таш...

Соок, тынг..

Ак, көпшү, жымжак...

Карузына керектү сөстөр: *кайың, суу, тура, салкын, кар.*

86 таскаду. Бу предметтерди кандый деп айдар аргалу?

(Кандый?) .. стол. (Кандый?) ... малта.

(Кандый?) ... сүт. (Кандый?) ... ийт.

(Кандый?) ... мак. (Кандый?) ... пальто.

Көргүзү: *Жылу тон. Жаңы чекпен пальто.*

87 таскаду. Бу берилген сөстөргө шүүлте аайынча келишкедий предметтер таап алыгар.

Айас, көк....

Тату, ак....

Бүри ийнедий чичке, узун....

Курч, болот....

Ак, көк, сары, чаңкыр....

Амтаны тату....

Карузына керектү сөстөр: *теңери, сахар, мөш, чечектер, мёд, малта.*

88 таскаду. Сол жанындагы сөстөрдөн он жанындагы предметтерге келишкедий сөстөрдү талдап алыгар.

<i>Бийик....</i>	түн
<i>Кара....</i>	күн
<i>Түжүмдү....</i>	булут
<i>Айас....</i>	туу
<i>Түрген....</i>	аш
<i>Карануй....</i>	автомобиль
<i>Жаны....</i>	ат
<i>Бөкө....</i>	суучак

Көргүзү: *Карануй түн. Түрген суучак.*

89 таскаду. Мында эки-столбик. Сол жанындагы сөстөрдөн оң жанындагы предметтерди жартагадый сөстөрдү таап, бичип алыгар.

<i>Төрөл....</i>	<i>Агын....</i>	ороон, суу
<i>Болот....</i>	<i>Көк....</i>	кар наҗы
<i>Түндеги....</i>	<i>Жараш җытту....</i>	өлөң ка- руулчык
<i>Чындык....</i>	<i>Ак....</i>	перо бөрү
<i>Курч....</i>		бычак

Көргүзү:

Төрөл ороон.

90 таскаду. Җылкы малдын, уйдын ла койдын өнин айдып беригер.

20 §. Өткөн өйдө үренгенин катап көрөри.

91 таскаду. Стихти кычырала, бажалыктагы су-
ракка кару беригер.

Стол кайдан келген?

Тетрадь ла книганы алып,
Столдың јанына отурыгар.
Столдың кайдан келгенин
Јартап куучындап айдыгар.
Карагай агашты јарала,
улус онон стол эткен.
Карагайдан эткен эптү стол
агаш ортозынан биске келген.

Слердин класста кандый предметтер бар? Үредүге керектү кандый предметтер бар? Олордын ончозын айдып беригер.

Класста агаштаг эткен кандый предметтер бар? Темирден эткен кандый предметтер бар? Шилиден эткен кандый предметтер бар?

Класста не туры? Не јадыры? Нени илип салган? Класста кем отуры? Кем туры? Кем куучындайт?

92 таскаду. Мында айдылган тындулар керегинде нени айдарга јараар?

Кыйгас кас. (Кандый?) ... койон. (Кандый?) ... түлкү. (Кандый?) ... бөрү. (Кандый?) ... тийинг. (Кандый?)... айу. (Кандый?) ... шонкор.

(коркунчак, сүмелү, кураны, чыйрак, казыр, учкур).

21 §. Үндү табыштар ла туйук табыштар.

Эне. Тура. Мал. Аш. Кас. Үкү. Көнөк. Јалбырак. Тобого. Балык. Малта. Чамча. Ан.

Бу сөстөрди угуза кычырала, сурактарга кару беригер.

1. *Эне* деп сөстө канча үйе? Баштапкы үйезинде канча табыш? Экинчи үйезинде канча табыш?

2. *Тура* деп сөстө канча үйе? Баштапкы үйезинде ле экинчи үйезинде канча табыш? Сөстин баштапкы үйезин көргүзип беригер.

3. *Мал, аш, кас* деп сөстөрдө канча үйе?

4. *Үкү, көнөк* деп сөстөрдө канча үйе? *Көнөк* деп сөстө канча табыш?

5. *Јалбырак* деп сөстө канча үйе, канча табыш?

Табыштар үндүлерге ле туйуктарга бөлүнип јат. Үндү табыштарды айтканда, кей буудакталбай, оостон јайым чыгып јат:

а, о, у, ү, и, ө, э, ы

а

о

Туйук табыштарды айтканда, кей оостон буудакталып чыгып јат, темдектезе: кей тишке буудакталып айдылары—*з, с*; эриндерге буудакталып айдылары—*б, п*; тилге буудакталып айдылары—*д, т*.

Үнгүр туйук табыштар: *б, в, г, д, ј, ж, з, л, м, н, н, р, й*; тунгак туйук табыштар: *к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*.

Үндү табыш жагыс та болзо сөстин үйези болуп турар, туйук табыш дезе, жүк ле үндү табышла жаба сөстинг үйези болуп турар:

э-не, о-зо, а-гаш, э-кел, мал-та.

93 таскаду. Бу берилген сөстөрдү кычырыгар. Олордын кажызында ла канча табыш бар? Эң озо олордын үндү табыштарын, онын кийининде туйук табыштарын айдып беригер.

Эје, азык, аш, мал, теке, сула, терек, эчки, сарлык.

94 таскаду. Бу берилген сөстөрдү үйелерине бөлүп, бичип алыгар.

Ада, тура, арыш, кап, кеме, оро, шонкор, түлкү, сымда, сагыскан, агас, борсук.

22 §. Үндү буквалар.

Сырга үредүчи.

Сырга наадайды үретти:

— Букваларды үрен!

Бу *а* буква.

Бу *о* буква.

Бу *ө* буква.

Бу *и* буква.

Бу *э* буква.

Бу *е* буква.

Бу *у* буква.

Бу *ү* буква.

Бу *ы* буква.

Бу *ё* буква.

Бу *ю* буква.

Бу *я* буква.

Үндү буквалар он эки: *а, о, ө, у, ү, и, э, е, ё, ю, ы, я.*

Үндү буквалар кату ла жымжак үндүлерге бөлү-
нип жат.

Кату үндү буквалар: *а, о, у, ы, ё, ю, я.*

Жымжак үндү буквалар: *и, э, е, ө, ү*

95 таскаду. Бу берилген эрмектерди бичип алы-
гар. Сөстөрдөгү үндү буквалардын алдыла чийү тар-
тыгар.

Машага эжези наадай садып экелди. Эне-
зи дезе жаңы платье көктөп берди.

96 таскаду. Бу берилген сөстөрдү кычырыгар.
Кандый сөс үндү буквадан башталганын, кандый сөс
үндү буквага токтогонын айдып беригер.

Бийик тайга. Элбек жалан. Жаан суу.
Такша ташта теке турганын көрди.

97 таскаду. Бу берилген эрмектердеги сөстөрдөн
кату үндү ле жымжак үндү букваларды айдып беригер.

Энем доярка. Ол колхозтын уйларын
саап жат. Саап турган уйларын сүрекей
кичееп көрөт. Уйлардан көп сүт саап
турган керегинде кожулта төлүгө жүс литр
сүт алды.

Сөстө канча үндү буква бар, анча ок үйе болор:
тө-рөл, төс-төк, сал-да, жер, ки-чи-нек, ар-ба, а-да-ру.

98 таскаду. Бу берилген эрмектердеги сөстөрдү
үйелерине, бөлүп, бичип алыгар.

Кар кайыла берди. Кара баарчыктар
учуп келди. Суучактар шыркырап акты.
Жас келгени жарт билдирди.

99 таскаду. Јаныс үйеден, эки, үч үйеден бүткен сөстөрдү бойыгар таап бичигер.

Кöргүзү: *јас, јылу, адару, элбек, јилек.*

100 таскаду. Кату үндү буквалардан бүткен үч сөс, јымжак үндү буквалардан бүткен үч сөс таап бичигер. Ол сөстөрдү үйелерине бөлүп бичигер.

Кöргүзү: 1) Кату үндү буквалардан бүткен сөстөр: *мал, бозу, кобы, балык, талкан, быштак, тобого, сымда, сырға.* 2) Јымжак үндү буквалардан бүткен сөстөр: *теке, эчки, өркө, үкү, бөрү, мүркүт, ийне, ийт, темене, кебис.*

Кату үндү буквалардан бүткен сөсти кату үндү сөс деп айдар, темдектезе: *азык, оро, кулак.*

Јымжак үндү буквалардан бүткен сөсти јымжак үндү сөс деп айдар, темдектезе: *элик, көрүк, тун, тил.*

101 таскаду. Бу стихти бичип алыгар. Јымжак үндү сөстөрдүн аллыла чийү тартыгар. Кату ла јымжак үндү сөстөрдү ылгап, айдып беригер.

Јалан јерде өзөтөн
күзүни деп чечегим,
чанкыр јараш көзингле
мени незин көрөдин?
Майдын аяс күнинде
нени айдып турадын?
Койу өлөн төзинде
бажын неге јайкайдын?

102 таскаду. „Адучы—анчы“ деп куучынды кычырала, бичип алыгар. Кату үндү сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

Адучы—анчы.

Кыш болгон. Адучы койонго тузак тургусты. Энир кирди. Адучы айылына јанып келди. Уйкудан эрте турды. Тузагын көрөргө барды. Тузагына тўлкү кабылган эмтир. Тўлкүни тузактан алала, айылына экелди. Адазы Адучыны мактады. Адучы сүреен сүўнди.

103 таскаду. „Кара баарчык“ деп куучынды кычырала, јымжак үндү ле кату үндү сөстөрдү айдып беригер.

Кара баарчык.

Түш узады. Түн кыскарды. Күннин чогы кожулды. Күнөт жерлер карара берди. Бөдөн лө Эреш кара баарчыкка уяа жазады. Уяаны бийик агаштын бажына кадады. Кара баарчык учуп келди. Эртең-эңир кожондоор болды. Оны уккан балдар сүүнүп ойнодылар.

23 §. Тунгак туйук табыштар ла үнгүр туйук табыштар.

Тунгак туйук табыштан башталган сөстөр: *кижи, парта, сула, тура, чамча, шаңда, кар, печке, сүт, тере, чечек, шили, щётка.*

104 таскаду. Бу сөстөрдөн тунгак туйук табыштан башталган сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Көл, тобого, арал, тарал, кеме, балтырган, мен, самын, мылча, чакы, чымалы, фабрика, ширдек, шатра, төш, сүме, учук, жөнү, эскин, аскыш.

105 таскаду. Тунгак туйук табыштан башталган 15 сөсти бойыгар таап бичигер. Олорды јарт айдып кычырыгар.

Тунгак туйук табышка токтогон сөстөр: *ат, аш, үс, кап, күп, ок, үч, ук, эштек, өдүк, эт, иш.*

106 таскаду. Бу сөстөрдөн тунгак туйук табышка токтогон сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Арыш, кылбыш, кыр, төстөк, төңөш, куйун, јоткон, төң, сарас, сап, мал, күс, үзени, күлер, курт, от, оро.

107 таскаду. Тунгак туйук табышка токтогон он сөсти бойыгар таап бичигер. Олорды јарт айдып кычырыгар.

Тунгак туйук табыштан башталып, тунгак туйук табышка токтогон сөстөр: *киш, кош, тус, чечек, кебис, сас, сарлык, шыйрак, тым, кёс, шкаф, курут, кырлык.*

108 таскаду. Бу сөстөрдөн тунгак туйук табыштан башталып, тунгак туйук табышка токтогон сөстөрдү таап, бичип алыгар. Олорды јарт айдып кычырыгар.

Тарак, кылга, чаап, согоно, торбок, төө, көбөлөк, чымыл, мылтык, кускун, мырчак, кирбик, кажык, түбек, шылтак, јапаш, торбок, торко.

109 таскаду. Тунгак туйук табыштан башталып, тунгак туйук табышка токтогон сөстөр таап бичигер.

Сөстин ортозында тунгак туйук табышту сөстөр: *эптү, үстү, јүстүк, отык, капкыш, тепкиш, тепши, тискин, аспак, каскак, таскак, чокту.*

110 таскаду. Бу сөстөрдөн сөстин ортозында тунгак туйук табышту сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Туткуш, капчал, баскыш, атту, кучкаш, ускум, чекпен, чычкан, тарак, кармак, јинји, бугул, күкүрт, алтын, черет, өзөк, бозу, камчы, бичик.

111 таскаду. Сөстин ортозында тунгак туйук табышту сөстөрдү бойыгар таап бичигер. Олордын ортозында кандый тунгак туйук табыш турганын айдып беригер.

Тунгак туйук табыш сөстин бажында, учында, ортозында турар.

112 таскаду. „Күчүк“ деп куучынды кычырыгар. Сөстөрдөги тунгак туйук табыштар кайда турганын айдып беригер.

Күчүк.

Такшада кара күчүк бар. Ол оны сүрекей тын сүүп жат. Ого калаш, сүт, чеген, эт берип жат.

Жай өтти. Кара күчүк өзүп жаанады. Такша бойынын ийдин ээчидип алала, кырга чыкты. Кара күчүк бир көрүк тудуп алды. Такша сүрекей тын сүүнди.

113 таскаду. „Кискечек“ деп куучынды кычырыгар. Тунгак туйук табышту сөстөрдү таап, айдып беригер.

Кискечек.

Чейнеште кискечек бар болгон. Кискечек аштай бергенде, Чейнеш ого жылу сүт беретен. Бир катап кискечек чыккан тудуп алды. Оныла узак ойноды. Табажыла ары-бери таштады. Онын кийининде жудуп ийди. Ол өйдөн ала кискечек чыккан тудар болды.

114 таскаду. Тунгак туйук табышту сөстөр бар беш эрмекти бойыгар таап бичигер.

Үнгүр туйук табышту сөстөр: *мал, борсук, завод, рама, малта, булан, балтырган, балан, меес, меелей, мешке, балык, бригада.*

115 таскаду. Бу сөстөрдөгү үнгүр туйук табыштан башталган сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

Мак, бабырган, сангыс, кобы, бис, корты, талкан, биле, ырыс, кураган, звено, ручка, линейка, маска, сыгын, күскү, табыргы, комургай, желечи, јол.

Үнгүр туйук табышка токтогон сөстөр: *тал, ан, кулун, кулур, күл, арбуз, бел, кур, клуб, сад, бригадир.*

116 таскаду. Бу сөстөрдөн үнгүр туйук табышка токтогон сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Тарбаган, јер, сугат, кејим, ийик, мөнүн, телекей, калып, кийим, јыл, јыргал, айыл, мойың, кей, шалбыр, койын, кыл, көл.

Сөстин ортозында үнгүр туйук табышту сөстөр: *Салда, камду, сымда, элбек, јалбак, јалан, казык, түрген, табыш, көмүр.*

117 таскаду. Бу сөстөрдөн сөстин ортозында үнгүр туйук табышту сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Калбак, аяк, арба, кылбыш, арал, чиб, ийне, кабырга, одор, илгин, чалгы, кыскаш, јарма, калма, кажаган, јакы, јастык, күрен.

Сөстин ортозында үнгүр ле тунгак туйук табышту сөстөр: *Үренчик, тоорчык, карчага, чамча, алтын, самтар, калтар, талкан, эрте, алтам, курсак, эрке, тонкур, колтык.*

malta

karmak

tolju

jaljyn

Бу журуктарды көрөлө, олардын алдында бичилген сөстөрдү жарт айдып кычырыгар. Сөстөрдүн туйук табыштарын ылгап беригер.

|| Ынгүр туйук табыш сөстин бажында, учында ла ортозында турар. ||

118 таскаду. „Город“ деп куучынды жарт айдып кычырыгар. Балтапкы эрмекте ынгүр туйук табышту буквалардын турган жерин айдып беригер.

Город.

Мен городто болгом. Город меге сүрекей жарады. Оңдо пионерский клуб бар. Кинотеатр бар. Оромдорло машиналар ары-бери жүргилейт. Мен универмаг деп жаан магазинде болгом. Оңдо жүзүн-жүүр бөстөр, кийимдер, ойынчыктар садып жат. Жаанап келзем, городко үренерге барарым.

119 таскаду. „Эңирде“ деп куучынды кычырыгар. Сөстин бажында, учында ла ортозында турган ынгүр туйук табышту букваларды көргүзигер.

Эңир кирди. Селбик иштен келди. Энези столго аш-курсак тургусты. Аякка көчө урды. Каарган эт тургусты. Ончолоры отурып ажанды. Онын кийининде сахарлу чай ичтилер.

24 §. Эжерлү туйук табыштар.

Ынгүр ле тунгак туйук табыштар эжерлү ле эжери жок табыштарга бөлүнүп жат. Эжерлү ле тунгак туйук табыштар:

үнгүрлери	б	г	д	ж	з
тунгактары	п	к	т	ш	с

Эжери жок үнгүр ле тунгак туйук табыштар:

үнгүрлери	ј	—	й	—	л	—	м	—	н	—	н	р	в
тунгактары	—	х	—	ц	—	ч	—	щ	—	ф	—	—	—

119 таскаду. Бу берилген сөстөрдү бичип алыгар. Сөстөрдөги эжерлү тунгак туйук табыштардын алдыла чийү тартыгар.

Бала, тура, чечек, терек, сула, жымыртка, тарак, таскак, тус, сүт, камчы, салда, салкын, кас, куш.

120 таскаду. Бу стихти јарт айдып кычырыгар. Ондо эжерлү үнгүр туйук табыштарды айдып беригер.

Коныр өндү күс келди.

Колхоз бастыра ижин бүдүрди.

Коронду соок кыш келди.

Колхозтын малы амыр турды.

25 §. Э ле е үндү буквалар.

Элбек, элгек, эм, ээр, эрте. Теке терек, темир, теермен.

Э јымжак үндү буква алтай тилде сөстин баштапкы буквазы болуп бичилер.

Е јымжак үндү буква сөстин ортозында ла учында бичилер.

Темдектезе: *эштек, эрке, эжир, эмеген, теңис, темене, тепсен, телекей, кеме.*

121 таскаду. Э буквадан башталган беш сөс, сөстин ортозында ла учында турган *е* буквалу беш сөс таап бичигер.

Алтай тилге өскө тилден кирген сөстөрдө *э* сөстин баштапкы да буквазы болуп турар, сөстин ортозында да турар: *этаж, этажерка, аэроплан, экскурсия.*

26 §. *Й* үнгүр түйүк табышту буква.

<i>кой</i>	<i>ай</i>	<i>у-йа</i>	<i>ка-йыш</i>	<i>ка-йын</i>
<i>кей</i>	<i>өй</i>	<i>ий-не</i>	<i>ки-йис</i>	<i>ки-йим</i>

Үнгүр түйүк табышту *й* деп буква алдынан бсйы сөстин үйези болбойтон.

122 таскаду. Бу берилген эрмектерде *й* буква бар сөстөрдү үйелерине бөлүп, бичип алыгар.

Жойгон агаштын төзинен койон чыга конды. Байрам айуга айа тартып салды. Аймактан агроном келди. Бис каймакту чай ичтибис.

123 таскаду. *Й* буква бар 6 сөсти бойыгар таап бичигер.

Көргүзү: *тай, тай-га, ки-йис.*

Бичиирге уур мындай сөстөр бар: *кийим, кийис, кийик, кийин, кийинде, ийин, тийин, бийик, ийик, чийү;* оларды бу өрө көргүскен аайынча бичиир учурлу.

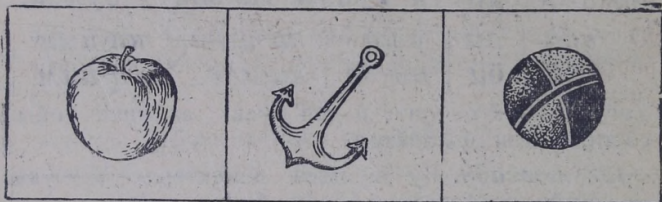
124 таскаду. Бу берилген эрмектерде айдарга ла бичиирге уур сөстөрдү таап, чыгара бичип алыгар.

Колхозчылар көп кийис басты. Сель-подо жүзүн-жүүр кийим көп. Аңчылар көп

тийин атты. Бийик тайгада ак-кийиктер де бар. Менин ийиним тракторист. Эжем учукты ийикле иирди. Уренчиктер бойлорына керектү сөстөрдү бичиирде, олордын алдыла чийү тартат.

27 §. Я буквалу сөстөр.

Яша, яблоко, яблоня, якорь.

яблоко

якорь

мячик

Яша мячик садып алды. Катя десе яблоко садып алды. Яблоко сүрекей амтанду эмтир.

Володя, Дуся, Ваня ла Рая экскурсияга жүрдилер. Садта яблонялар көп эмтир. Ол яблоняларда яблоколор кызара быжып, сабактары ээлип калган, жараш көрүнүп турды.

Я буква сөстин баштапкы да буквазы болуп турар, сөстин ортозында да, учында да турар: *ярмарка, январь, Татьяна, Дарья, Коля, Толя.*

125 таскаду. Я буквадан башталган эки сөс, я буквага токтогон бир сөс таап бичигер.

Көргүзү: Яков ярмаркада болды. Таня экскурсияга жүрди.

28 §. Ю буквалу сөстөр.

Юра, юбка, урюк.

126 таскаду. Ю буква бар сөстөрдү таап, бичип алыгар.

Люба ла Юра ойнодылар. Люся десе юбка көктөди. Людага энези јаны платье садып берди.

Ю буква сөстинг баштапкы да буквазы болуп турар, сөстинг ортозында да турар: Юра, юбка, урюк, утюг.

29 §. Ё буквалу сөстөр.

самолёт

ёж

пулемёт

127 таскаду. Бу берилген эрмектерде ё буква бар сөстөрдү бичип алыгар.

Костя лётчик. Ол военный самолётло учуп жүрет. Лёва десе пулемётчик. Костя ла Лёва бистинг Совет орооныбыстынг границаларын коруп јат.

Серёжа комбайнёр. Ол колхозтын ажын комбайнла кезип јат. Фёдор десе онын болушчызы.

128 таскаду. Ё буквалу сөстөрдү бойыгар таап бичигер.

Ё, я, ю, буквалар орус тилден алтай тилге көчүрилбес сөстөрдү бичиирине керектү.

30 §. Щ буквалу сөстөр.

щётка

плащ

Кырачы кийим арчыыр щётка садып алды. Эмди ол бойынын пальтозын, брюказын ла өскө дө кийимин щёткала арчып јат.

Лена дезе тиш арчыыр щётка садын алды. Эмди ол тиштерин щёткала эртен-энир арчып јат. Онын тиштери ару.

Койчы колхозтын койлорын кабырып јат. Ол плащ садып алды. Эмди јанмырлу күндерде онын кийими сууга өтпөй јат.

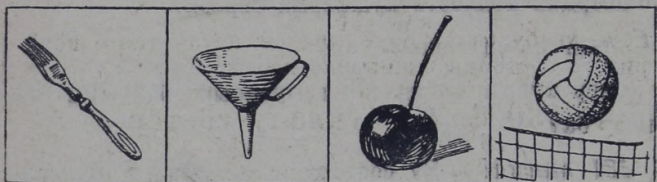
Сурактарга кару беригер:

Кандый щёткалар бар? Олор неге керектү? Плащ неге керектү?

129 таскаду. Щ буквалу сөстөр таап бичигер.

Көргүзү: площадка, лещ (балык).

31 §. В буквалу сөстөр.

вилка

воронка

вишня

волейбол

Ваня адазыла кожо Москвага жүрген. Ондо көп заводтор көргөн. Владимир Ильич Лениннин мавзолейинде болгон. Эңирде столовыйга барган. Ондо вареньелү чай ичкен.

Вова, Витя ла Вера волейбол ойнодылар. Jaан удабай Вася ла Вена келди. Олор база ойынга кожулдылар. Ваня вишня деп јилек экелеле, балдарды күндүледи.

130 таскаду. В буквалу сөстөр бар эрмектер бичигер.

Көргүзү: *Вася ветеринарный врач болуп иштеп јат. Витя сыр эдер заводтын мастери.*

32 §. Ф буквалу сөстөр.

Колхозто кушферма бар. Ондо такаалар ла кастар бар. Ферманын заведующийи Феня. Фома дезе ветврач. Олор куштарды јакшы тудуп азыраарга кичее-недилер.

Сурактарга кару беригер:

Слердинг колхозто кушферма бар ба?

Онын заведующийи кем?

Слер куштарды кичееп азыраарына болужып ту-
рыгар ба?

131 таскаду. Бу сөстөрдөнг эң озо **в** буквалу сөстөрдү, онын кийининде **ф** буквалу сөстөрдү бичип алыгар.

Москва, фабрика, ферма, завод, форточка, Павел, Филипп, врач, взвод, футбол, волейбол, фотография, Фёкла, Федя, флаг, свёкла, Новосибирск.

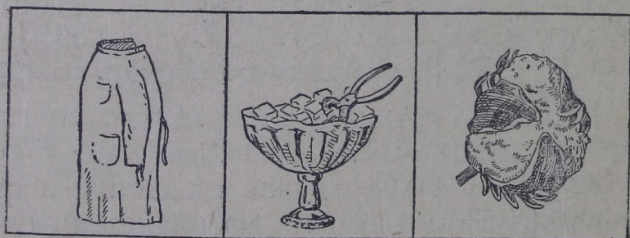
132 таскаду. В буквалу ла **ф** буквалу сөстөрдү бойыгар табала, эрмектер бичигер.

Көргүзү: *Вова ла Фома футбол тееп ойнодылар.*
Варя ла Феня куштар азырап жат.

Суракка кару беригер:

Кандый сөстөр јаан буквадан бичилет?

33 §. X буквалу сөстөр.

халат

сахар

хлопок

Совхозтын койфермазы.

Захар совхозтын директоры. Совхоз якшы укту койлор азырап жат. Харитон десе совхозто кой кабырып жат. Якшы укту койлордын түги де көп, эди де көп.

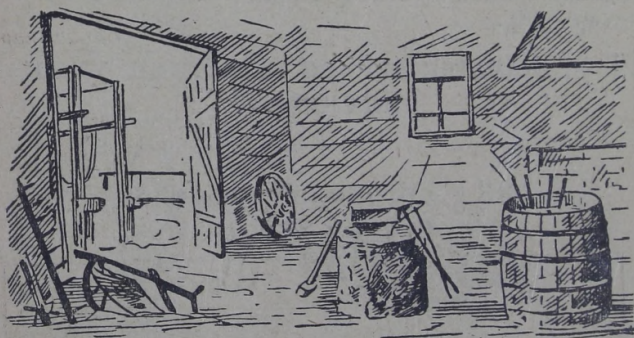
133 таскаду. Бу сөстөрдү тузаланып, эрмектерди бойыгар таап бичигер.

Захар, сахар, колхозчы, хомут, хор, хром, Харитон, тракторист, чай.

Көргүзү: *Мен сахарлу чай ичтим.*

Изү жерлерде хлопок өскүргилеп жат. Хлопконтон жүзүн-жүүр бөстөр эдип жат.

34 §. Ц буквалу сөстөр.

Кузница.

Бистин колхозто жаан кузница бар. Скворцов өбөгөн кузнец. Ол планды күнүн сайын жүс процентке бүдүрүп жат.

134 таскаду. Он јанындагы сөстөрдү сол јанындагы сөстөргө кожуп, эрмектер бичигер.

Атты... *цементле јапкан.*
Хромовый сапог... *120 процентке бүдүрүп јат.*

Городтын оромдорын... *садып алдым.*

Трудкүнге он центнер аш... *цехте иштеп јат.*

Захар ижин... *хомутта.*

Цеткина чекпен согор... *алды.*

К о р г ү з ү: *Городтын оромдорын цементле јапкан.*

В, ф, х, ц, щ буквалар оруе тилден ле өскө тилдерден алтай тилге көчүрилбес сөстөрдү бичири-не керектү.

35 §. Јымжак темдек (ь) сөстинг учында бичилери.

автомобиль

фонарь

Бий ле Кадын бириккен јерден ала Обь деп суу башталат.

Себи оозында пионерский лагерь бар. Мен огородто фасоль отургустым.

Игорь фонарь садып алды.

Ўреду сентябрь айдын баштапкы күни-
нен ала башталып жат. Ўренчикте тет-
радь бар.

Жылда төрт ой бар: кыш, жас, жай, күс.

I. Кышкы айлар:

1. декабрь,
2. январь,
3. февраль.

II. Жаскы айлар:

1. март,
2. апрель,
3. май.

III. Жайгы айлар:

1. июнь,
2. июль,
3. август.

IV. Күски айлар:

1. сентябрь,
2. октябрь,
3. ноябрь.

Б—жымжак темдек деп буква сөстө айдылбай жат. Сөстин учында турганда ол туйук табышту буква-лардын жымжак айдыларын көргүзип жат:

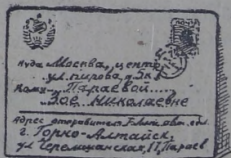
якорь, корь, нуль, тетрадь,

135 таскаду. Жайгы, күски, кышкы, жаскы айлар-дын аттарын айдып беригер.

36 §. Жымжак темдек (ь) сөстин ортозында бичилери.

пальто

письмо

Адазы Игорьго апельсин садып берди. Сорпоннын энези жылу пальто көктөди. Жунган кийимди синькалу сууда чайбап жат.

Письмо.

Харьков. Октябрьдын 15 күни.

Жакшылыкту эжем, Ольга!

Эзен-амыр жадыгар ба? Су-кадык жүригер бе?

Слерден письмо келбегени удай берди. Слердин канайда жатканыгарды мен билбей турум.

Мен су-кадык жүрим. Үредүни сүрекей кичееп, жакшы үренип турум. Мениле кожо үренип турган үреелерим база жакшы үренип турулар. Бис ончобыс нак жүредибис.

Январьда кышкы каникул болор. Ол тушта мен слерге барып келерим. Аргалу болзогор, меге шаль садып беригер. Мен дезе слердин Игорьго пальто садып берерим.

Слерден письмо сакып турум.

Амыр-эзен жүригер!

Слердин сыйыныгар Наташа.

136 таскаду. Наташанынписьмозын кычырыгар. Оңдо сөстин ортозында турган жымжак темдектү сөстөрдү таап, чыгара бичип алыгар.

Сөстин ортозында турган жымжак темдек оңдо озо турган туйук табыштын жымжак айдыларын көргүзүп жат: *пальто, письмо.*

137 таскаду. Бу берилген сөстөрдөн эрмектер бичигер.

Пальто, январь, фонарь, корь, больница, фельдшер, письмо, фасоль, июнь, пионерский лагерь.

138 таскаду. Јегире бичигер.

Декабр. кышкы ай. Ол.га пис.мо алды. Ол.га фонар.га от камысты. Фел.дшер оору балага келди. Понедел.ник неделенин баштапкы күни.

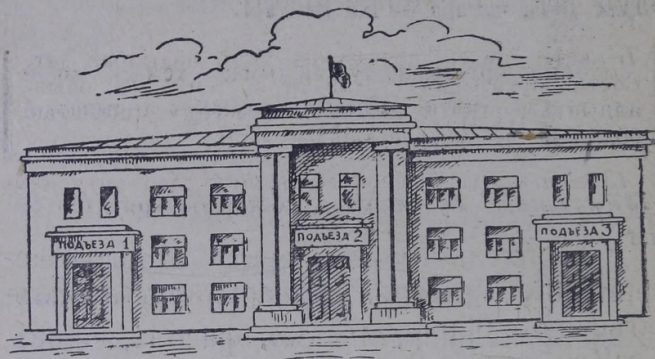
Сурактарга кару беригер:

Бу өрөги эрмектердеги сөстөрдө точкалардын ордына ненин учун жымжак темдек (**Б**) бичиирге керек?

Жымжак темдектен (**Б**) озо турган туйук табыш ненин учун жымжак айдылып жат?

Ольга деп сөстө канча буква? Канча табыш?

37 §. Кату темдек (б) сөстин ортозында бичилери.

Советтердин Туразы.

Чүрмешева Вера национальный школго үренерге келди. Ол мынан озо городто качан да болбогон. Горно-Алтайск городко келерде, төрт этаж јаан таш тураны көрөлө, сүрекей кайкады.

—Бу мындый јаан тура кемнин туразы?— деп ол Фенядан сурады.

—Бу Советтердин Туразы. Ондо обл-исполком ло өскө дө организациялар иштеп јат, —деп Феня айтты.

—Бу тура ненин учун үч эжиктү?

—Советтердин туразынын ичинде кабинеттер көп. Онын учун эжиктери де көп. Тыш јанынан кирер үч эжик бар. Ол

эжиктерди подъезд деп айдар. Бу күндөрдө мында стахановчылардын съезди өдүп жат, — деп Феня айтты.

Ъ—кату темдек деп буква сөстө айдылбай жат. Сөстин ортозында турган кату темдек (ѣ) онын алдында турган туйук табышты үндү табыштан бөлүп жат: *съезд, подъезд, объездчик*.

139 таскаду. Бу берилген эрмектерден кату темдек (ѣ) бар сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

Строительството керектү агашты кезерге, билет алар учурлу. Билетти десе объездчик берип жат.

Колхозтын кырадагы ажын мал үрөбезин, уурчы уурдабазын деп, объездной тудулып жат.

Мен городко жүрөримде эки, үч, төрт этаж туралар көрдим. Ол тураларда эки, үч подъездтер бар эмтир деп, Бачыбай куучындады.

38 §. Өткөн өйдө бастыра үрөнгенин көрөрине керектү таскадулар.

140 таскаду. Кем? деп суракка кару берип турган предметтерди чыгара бичип алыгар.

Салкын, булут, үрөңчик, трактор, тракторист, күн, уулчак, Токтубай, кучкаштар, агаш, теермен, уй, айу, тарак, кузнец, киш, теке, ай, үкү, түлкү, талкан, чеген, аш, кызыкчак, Түжүмеев.

141 таскаду. Не? деп суракка кару берип турган предметтерди чыгара бичип алыгар.

Макар, парта, бөс, мөш, кереп, кой, эчки, төө, сас, ис, балык, Адаров, тийин, ийт, мылтык, чекпен, чеген, балык, час, чачак, өлөн, чечек.

142 таскаду. Кату үндү буквалар бар сөстөрдү айдып беригер.

Кыш, тиш, чамча, кийис, Кискин, Бадыков, тош, јес, чиби, чаазын, бөрү, күртүк, ручка, карандаш, кеме, күс, шуурган, карлагаш, кей, мал, каргаа, күмүш, кузук, тобого, чөйгөн.

143 таскаду. Јымжак үндү буквалар бар сөстөрдү бойыгар таап, айдып беригер.

Кастарды өчөштирбе!

144 таскаду. Бу јурукты ајыктап көрөлө, ондо не болгонын куучындап беригер.

145 таскаду. Јаланда кандый ан-куштар бар? Кандый өзүмдер өзүп јат? Озо ан-куштарды, онын кийининде өзүмдерди бичип алыгар.

Арыш, кучкаштар, турна, сула, арба, чечектер, момон, өркө, картошко, тарбаган, телеген, буудай, мырчак, бөднө, јилек.

146 таскаду. Эрмектерди точкаларла бөлүп, бичип алыгар.

Вовада ийт бар болгон ол оны Ак-тырмак деп адаган Ак-тырмак сүрекей тудан ол түште кынјыда болотон, түнде дезе јайым бош јүретен Ак-тырмак сүрекей ижемчилү каруулчык.

147 таскаду. Бу куучында кажы ла эрмек канча сөстөн бүткенин айдып беригер.

Агаш аразында.

Јайгыда агаш аразында сүрекей јакшы. Барбак мөштөр салкынга шуулап турат. Јүзүн-јүүр кучкаштар кожондойт. Чыйрак тийин бир агаштан база бир агашка калып јүрет. Сүмелү түлкү коркунчак койонды истежет. Кей дезе јылу ла ару болот.

148 таскаду. Бу стихти кычырала, сөстөрүн үйелерге бөлүп, бичип алыгар.

Элбек бүткен јаландар
төрөл јуртыма тузалу.

Жараш өскөн агаштар
жайым журтыма керектү.

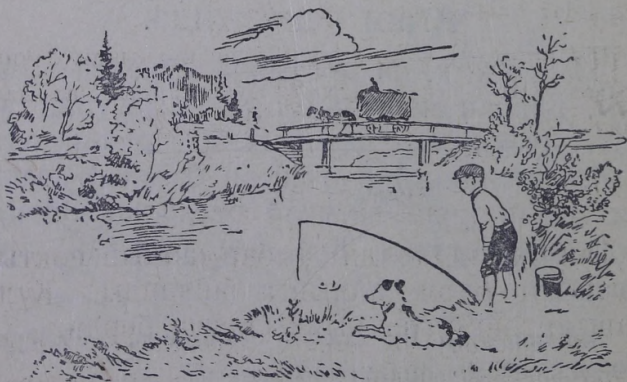
Көргүзү: Эл-бек бөт-кен жа-лан-дар.

149 таскаду. Бу стихти кычырыгар. Калганчы төрт строчкадагы сөстөрдү үйелерге бөлүп, бичип алыгар.

Жас.

Жараш жас келди.
Жажарып агаш бүрленди.
Сүүнчилү колхозчылар
мөрөйлөжип иштеди.

Жаскыда салган ажыбыс
жаранып бүдер арга бар.
Төрөл журтыбысты тыныдар
түгенбес ийде бисте бар.

150 таскаду. Бу журукты аяктап көригер. Оңдо кандый предметтер барын бичип алыгар.

151 таскаду. „Энирдеги иш“ деп куучынды кычырыгар. Ондо кату үндү буквалар бар сөстөрдү айдып беригер.

Энирдеги иш.

Энир кирди. Дояркалар көнөктөр алды. Колхозтын уйларын саады. Тана он эки уй саады. Таня десе он уй саады. Сааган сүдин табыштырдылар.

152 таскаду. Жымжак үндү буквалар бар сөстөрдү бойыгар таап бичигер.

К ө р г ү з ү: *өлөн, чечек, сүт, кийим.*

153 таскаду. Эки, үч, төрт сөстөнг бүткөн эрмектер таап бичигер. Ол эрмектерде кату үндү ле жымжак үндү букваларлу сөстөр бар болзын.

К ө р г ү з ү: *Кыш өттү. Јас келди. Јаш өлөн чыкты. Кара баарчыктар учуу келди.*

154 таскаду. „Эртен тура“ деп куучынды бичип алыгар. Үнгүр туйук табышту буквалардын алдыла чийү тартыгар.

Эртен тура.

Таң жарып келди. Јыбар салкын сокты. Агаштын бүри салкынга јайканды. Кучкаштар ойгонып, чыйкылдажа берди.

155 таскаду. „Ырысту балдар“ деп стихти кычырыгар. Тунгак туйук табышту букваларды таап, айдып беригер.

Ырысту балдар.

Алтайымды ајыктазам,
алтын, мөнүн көрүнөт.
Ада Сталинди сананзам,
айткан сөзи угулат.

Јаш өлөңди көрөримде,
жаранып онын өскөнин!
Јаш өскүримди көрөримде,
жыргалду онын жүргенин!

Алтайда турган агаштарда
мөш агаштын жаражын!
Алты таладагы балдарда
бистин балдардын ырыстузын!

156 таскаду. Үнгүр туйук табышту ла тунгак
туйук табышту сөстөр таап бичигер.

Көргүзү: *Бистин класста одыс үренчик.*

157 таскаду. Бу журук аайынча куучын айдып
беригер.

К е п с ө с.

Кулугур түлкүдө төртөн эки эп-сүмө.

158 таскаду. Бу берилген эрмектерди бичип алыгар. Кижинин адын ла өбөкөзүн көргүзүп турган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

Менин адым Сазон, карындажымнын ады дөзө Миша.

Серёжанын нөкөрлөри: Кастый Чараганов, Вася Соловьёв ло Стёпа Хохолков.

159 таскаду. Бу берилген сөстөр киргедий эрмектер сананып алыгар.

Мёд, слёт, ёлка, ёж, щётка, самолёт.

Көргүзү: *Пионерлер слётко жуулды.*

160 таскаду. Бу берилген сөстөр киргедий эрмектер таап бичигер.

Айу, койон, кой, койчы.

Көргүзү: *Айу казыр ан.*

161 таскаду. Бу стихтерди кычырала, жылдын кажы ла ойин адап, бичип алыгар.

1. Кар кайылат,
јалан тынданат,
күн кожулат.
Качан ондый
болот?	2. Күн изидет,
өлөн чечектейт,
арыш быжат.
Качан ондый
болот?
3. Јажыл бүр саргарат,
јер чыктыйт,	јааш урулат.
Качан ондый
болот?

4. Ак кар бүркеди,
суулар тонот,

шуурган келди.
Качан ондый
болот?

Айлардын аттарын бичигер.

Кышкы айлар:
Жаскы айлар:
Жайгы айлар:
Күски айлар:

Сурактарга кару беригер:

Ўредү кажы айда башталып жат?

Кышкы каникул кажы айда болуп жат?

Жаскы каникул март айда болор.

Ўредү май айда божоор.

162 таскаду. „Кузуктап жүргени“ деп куучынды кычырыгар.

Кузуктап жүргени.

Адам ла мен кузуктап бардыбыс. Бир канча суучактар кечтибис. Эки кыр аштыбыс. Тепсен јерге јеттибис. Ондо барбак мөштин төзинде оду эттибис. Ол кырды сындай койу мөштөр турды. Бис адамла экү мөштин тобогозын күнүн ле беш каптан согуп, одуга экелип турдыбыс.

Адам бийик мөштөргө чыгып турды. Мен дезе јабыс өскөн барбак мөштөргө чыгып турдым.

Бир күн тайганын күнет јанына бардыбыс. Мен бир чаал мөшкө чыгып алдым. Јуукта аайы-бажы јок јаан табыш угулды. Мен чочыган бойынча мөштөн эмеш ле антарылбадым.

— Коркуба, ол куран багырган, — деп адам айтты.

Сурактарга кару беригер:

Слердин јерде мөштөр бар ба?

Слер кузуктап јүрдигер бе?

Куран көрдигер бе?

Тайгада база нени көрдигер?

163 таскаду. Бу берилген эрмектерде *кандый?* деп суракка кару берип турган сөстөрдү таап, чыгара бичип алыгар.

Айас күн болды. Балдар койу агаштын аразына барды. Мен бийик кырды төмөн түштим. Ондо ак, көк, сары, кызыл чечектер көп эптир. Барбак мөштин төзинде амырадым. Кенетийин кара булут көрүнип келди. Јанмыр жаады.

164 таскаду. Бу берилген сөстөргө келишкедий предметтер таап алала, эрмектер бичигер.

Бөккө, бек, курч, соок, изү, кен, јоон, агаш, кара, ачу, узун, карануй.

К ө р г ү з ү: *Карануй түн болгон.*

165 таскаду. Предметтердин өгин, бүдүмн, качествозын, неден эткенин көргүзип турган сөстөр таап алыгар.

Ат, уй, бөс, кар, тон, карандаш, күрек, кайчы, буудай, салкын.

К ө р г ү з ү: *Бөкө ат.*

Предметтердин тоозы.

Жаныс тоо	Көп тоо	Көп тоонун кожултазы
мал	малдар	дар
тон	тондор	дор
төн	төндөр	дөр
жыл	жылдар	дар
ат	аттар	тар
кош	коштор	тор
мөш	мөштөр	төр
ийт	ийттер	тер
уй	уйлар	лар
төө	төөлөр	лөр
эчки	эчкилер	лер

166 таскаду. Бу жагыс тоолу предметтерди көп тоолу эдип бичигер.

Кулун, бозу, көл, теермен, тыт, кас, көс, чечек, айу, тобого, меелей.

167 таскаду. Көп тоонун *дар, дор, дөр, дер, тар, тор, лар, лор, лөр, лер* деп кожулталарына келишкедий жаныс тоолу предметтер таап бичигер.

168 таскаду. В, ф букваларлу сөстөр табала, беш эрмек бичигер.

Көргүзү: *Витяда фонарь бар.*

Сурактарга кару беригер:

В, ф буквалар кандый сөстөрдү бичиирине керектү? Олордын кажызы үнгүр туйук табыш, кажызы тунгак туйук табыш?

169 таскаду. Бу эрмектерди бичип алыгар. Оңдо ё, я, ю буквалар бар сөстөрдү айдып беригер.

Яша баштапкы класста үренип жат.

Серёжа десе оның нөкөри.

Таня юбка көктөп отуру. Ол не ле кийимди көктөөрин жакшы билер.

Стёпа ёж деп анычак көрди.

Юрага энези мячик садып берди.

Фёдор колхозтын председатели.

Фёкла ферманын заведующийи.

170 таскаду. Ё, я, ю букваларлу сөстөрдү бойыгар таап бичигер.

Суракка кару беригер:

Ё, я, ю, кандый сөстөрдү бичиирине керектү?

171 таскаду. Берилген эрмектерде х, ц, щ букваларлу сөстөрдү чыгара бичип алыгар,

Хмелёв колхозтын председатели. Ферманын заведующийи Хакимов. Захар бойынын нормазын 100 процентке бүдүрүп жат. Площадканын заведующийи — Щетинина.

Суракка кару беригер:

Х, ц, щ буквалар кандый сөстөрди бичиирине керектү?

172 таскаду. *Х, ц, щ* букваларлу сөстөр табала, эрмектер бичигер.

173 таскаду. Кажы ла журукты јакшы айыктап көрүп алыгар.

Бу журуктардын кажызынын алдына „*Кичеемкей эне*“ деп бичиирге јараар?

Јуруктардын кажызын „*Баштапкы катап учуп чыкканы*“ деп адаарга јараар?

„*Кучкаш балдарына уйа јазап турганы*“ деп кандый журукты адаарга јараар?

Кучкаш керегинде база кандый журук јураарга јараар?

174 таскаду. Сөстин ортозында ла учында јымжак темдек (*б*) бар сөстөрди бичип алыгар.

Нөкөрим меге письмо эжелди. Петя јаны пальтолу. Јанварь айда кышкы каникул болды. Ольга ла Надя кышкы каникулда айылына барып јүрди. Уковада журукту альбом бар. Эльзада тетрадь бар. Мен јажыл өңдү автомо-

биль көрдим. Соня фонарьга от камысты. Пионерлер жайгыда пионерский лагерде болгон.

175 таскаду. Жымжак темдек (б) бар сөстөрдү бойыгар таап бичигер.

Суракка кару беригер:

Жымжак темдек (б) кандый сөстөрдү бичиирине керектү?

Пионерский лагерь.

Лагерде пионерлерге жакшы да, сүүнчилү де. Оndo пионерлер жүзүн-жүүр ойындар ойнойт. Сууга да ээжинет. Энгирде кырдын эдегине келип жуулыжала, кожондоп, бијелеп турат.

176 таскаду. Бу берилген эрмектерден сөстин ортозында кату темдек (з) бар сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

Бистин школ жагы да, жаан да. Школдо эки подъезд бар. Бистин класска экинчи подъездтин эжигинен киредилер.

„Жагы-јол“ колхозтын объездчиги бир эне бөрүни ле онын јети балазын өлтүрди. Колхоз ого сый берди.

Сурактарга кару беригер:

Слердин школ жаан ба? Школдо канча подъезд бар? Слердин колхозто объездчик бар ба?

Кату темдек (з) кандый сөстөрдү бичиирине керектү?

177 таскаду. Стихотворениени бичип алала, наизусть үренип алыгар.

Көгөрип өскөн көк өлөң
көк чечеги жайылзын!
Көптөн өскөн жаш балдар
көкүп ойноп ыргазын!
Жажарып өскөн жаш өлөң
жакшынак өзүп жайылзын!
Жаш пионер балдардын
жыргалду жүрүми жаранзын!

Редактор Н. КУЧИЯК.
Техредактор С. СУРАЗАКОВ.

Художник И. МИТРОФАНОВ.
Корректор С. КУЙРУКОВА.

АН 00017. Сдано в набор 22/XI-50 г. Подписано к печати 24/I-51 г.
Объем 5,25 п. л., уч. изд. л. 5 Тираж 2000 экз. Заказ № 1315.
Цена 1 руб. 75 коп.

г. Горно-Алтайск, типография облсполкома.

Баазы 1 с. 75 ак.
Цена р. коп.

К. А. БЕДРЕЕВ

Грамматика
алтайского языка
на алтайском языке